

Όψεις της Ευρώπης στον ελληνικό Διχασμό

Λίνα Λούβη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους, μόλις το 1842, ο γνωστός λόγιος, οικονομολόγος και νομομαθής Μάρκος Ρενιέρης, με ένα εμβληματικό άρθρο του στο περιοδικό *Ερανιστής* θα θέσει το ερώτημα: «Τι είναι η Ελλάς; Ανατολή ή Δύσις;» για να απαντήσει ότι «η Ελλάς κατά την φύσιν, κατά τον πολιτισμόν, κατά την ιστορικήν αυτής αποστολήν, είναι Δύσις και όχι Ανατολή».¹ Ωστόσο πριν τη δημιουργία του κράτους και κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός των Ελλήνων δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί. Ένας μάλιστα από τους στόχους της επανάστασης του 1821 ήταν η «σύστασις κράτους ευρωπαϊκού», δηλαδή κράτους με σύγχρονη συγκεντρωτική εξουσία και δυτικοτρόπους θεσμούς.² Η ομοφωνία όμως που υπήρχε για τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό του νεοσύστατου βασιλείου σταδιακά παύει να υφίσταται. Η ευρωπαϊκή πορεία του αρχίζει να παρεκκλίνει από τον αρχικό της προσορισμό. Η Ελλάδα «απογαλακτίζεται» από τη μητέρα Ευρώπη; πολιτισμικό πρότυπο και προστάτιδα Δύναμη; ή μήπως ήταν ένα ουσιαστικότερο δίλημμα που έκρυβε βαθύτερα ιδεολογικά και πολιτικά ρήγματα;³ Το δίλημμα αυτό θα έρχεται στην επιφάνεια με αφορμή τις εθνικές και πολιτικές κρίσεις καθ' όλη τη διάρκεια του μακρού 19^{ου} αιώνα, αλλά και αργότερα.

Η υποχώρηση του φιλελληνικού ρεύματος μετά την Επανάσταση, και η αμφισβήτηση από τους Ευρωπαίους της αρχαιοελληνικής καταγωγής των Ελλήνων, εκτός του ότι πλήγωσε το εθνικό τους φρόνημα και κλόνισε την εθνική τους αυτοπεποίθηση, σηματοδότησε «την αμφισβήτηση της διόδου προς την Ευρώπη, που οι Έλληνες είχαν πιστέψει ότι εξασφάλισαν με την ίδρυση του κράτους τους».⁴ Σε αυτό συνετέλεσε και το γεγονός ότι το ελληνικό βασίλειο έγινε μια μόνιμη αιτία αναστάτωσης στην περιοχή της Μεσογείου και των Βαλκανίων και όσο πλήθαιναν οι κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος, η Ελλάδα εξελισσόταν σε σημαντική απειλή για τα συμφέροντα της Ευρώπης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα θα είναι ο Κριμαϊκός Πόλεμος, ο οποίος έφερε στην επιφάνεια όλες τις αντιφάσεις που χαρακτήριζαν τις σχέσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη, συμβάλλοντας καθοριστικά στην αντιδυτική στροφή ενός μεγάλου μέρους των κατοίκων του ελληνικού βασιλείου. Κυρίως όμως μιας σημαντικής μερίδας της πνευματικής του ελίτ, η οποία, προκρίνοντας πλέον τη Ρωσία ως την κατεχόμενη προστάτιδα Δύναμη, προωθούσε μαζί με το Βυζάντιο, πολύτιμο κρίκο της ελληνικής ιστορικής συνέχειας, τον όρο «Ανατολή» ως ουσιαστικό στοιχείο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Ήδη αρχίζουν να διατυπώνονται θεωρίες περί συνωμοσίας της Δύσης εναντίον του ελληνισμού, ενώ καταγγέλλεται από τον Τύπο «η κατάρα των Λατίνων» και η

1 *Ερανιστής*, έτος Β', φ. 1, 1842, σ. 189-215.

2 Σκοπετέα, Ε. (1988), *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο, σ. 27.

3 Πολίτης, Α. (1993), *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, σ. 91.

4 Σκοπετέα, Ε., ό.π., σ. 172.

«λύσσα της Ευρώπης».⁵ Ο ίδιος ο Ρενιέρης μάλιστα σε μεταγενέστερο άρθρο του, με τίτλο «Ο ελληνικός διυισμός», αναθεωρώντας τον προ δεκαετίας εαυτό του, αναβαθμίζει τον ρόλο της θρησκείας και του βυζαντινού παρελθόντος των Ελλήνων και τους καλεί, με την διπλή πλέον ιδιότητά τους, δυτική και ανατολική, να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στην Ανατολή, εκπολιτίζοντάς την και κατακτώντας την.⁶

Οι μεταπτώσεις των Ελλήνων απέναντι στην Ευρώπη συνεχίζονται όσο περιπλέκεται το διπλωματικό παιχνίδι της με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και μένει άλυτο το Ανατολικό Ζήτημα. Παράλληλα, η αρνητική εικόνα των Ελλήνων για την Ευρώπη ενισχύεται όσο ο έλεγχος της ευρωπαϊκής διπλωματίας στο ελληνικό εθνικό ζήτημα γίνεται αυστηρότερος. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η Ευρώπη θεωρείται πλέον υπεύθυνη για την ακύρωση της κάθε, επίσημης ή ανεπίσημης, απόπειρας που κάνει το ελληνικό βασίλειο για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Ο Πόλεμος του 1897 θα είναι καθοριστικός για τον ολοένα αυξανόμενο αντιευρωπαϊσμό των Ελλήνων. Μολονότι οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις ήταν αντίθετες σε αυτόν τον πόλεμο, την επαύριον της ήττας κατηγορήθηκαν για προδοσία απέναντι στην Ελλάδα.⁷ Ωστόσο αυτήν την περίοδο αρχίζουν να διακρίνονται όλο και πιο έντονες οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην πανίσχυρη ενοποιημένη Γερμανία και τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη. Επιπλέον μετά τη νέα αυτή εθνική ταπείνωση άρχισε να κερδίζει έδαφος η άποψη ότι το πολιτικό σύστημα, οι νεωτερικές τάσεις και ο εκσυγχρονισμός, δηλαδή ο εξευρωπαϊσμός, ευθύνονταν για την εθνική καταστροφή. Η ασαφής έννοια «Ανατολή» γίνεται πιο συγκεκριμένη: δεν σημαίνει συμπίεση ή συμμαχία με τη Ρωσία και τα Βαλκανικά κράτη, αλλά δηλώνει την αντίσταση στη Δύση. Η ανατολική ταυτότητα των Ελλήνων εκφράζεται πλέον με τον όρο «ελληνικότητα». Σημαντικό στοιχείο αυτής της νέας ταυτότητας είναι η γλώσσα και κυρίως η θρησκεία. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ορθοδοξία βρίσκεται στον αντίποδα των δυτικών προτύπων και των ιδεών του Διαφωτισμού.⁸

Μετά την ήττα του '97 η διάψευση των προσδοκιών για την ανεπάρκεια του κράτους να χειριστεί τα ζωτικά συμφέροντα του έθνους, όπως το Μακεδονικό και το Κρητικό ζήτημα, είχε προκαλέσει την αντίδραση μιας μεγάλης μερίδας Ελλήνων εναντίον του «σάπιου» πολιτικού συστήματος. Σε αυτήν ακριβώς τη φάση, κυρίαρχα στοιχεία του πολιτικού λόγου αναδείχτηκαν ο ανορθολογισμός, ο αντικοινοβουλευτισμός και η θρησκεία. Το Κίνημα στο Γουδί, κινητοποιώντας τα κατώτερα και τα μεσαία κοινωνικά στρώματα, προκάλεσε φόβους για ριζικότερες μεταβολές από αυτές που πραγματικά στόχευαν τα μέλη του Συνδέσμου. Η επιλογή του Ελευθερίου Βενιζέλου για τη θέση του πρωθυπουργού της Ελλάδας αποσόβησε, προσωρινά τουλάχιστον, αυτόν τον κίνδυνο. Στο πρόσωπό του επιτεύχθηκε η συναίνεση ετερογενών δυνάμεων της

5 Βλέπε ενδεικτικά, εφημερίδα *Αιών*, 11/4/1853, 10/6/1853 και 1/1/1854.

6 Renieris, M., «Le dualisme grec». *Le spectateur de l'Orient*. τόμος 1. 10(22)/9/1853, σ. 33-49.

7 Γιανουλόπουλος, Γ. (1999), «Πολιτικές όψεις του ελληνοτουρκικού πολέμου». *Ο Πόλεμος του 1897*. Αθήνα, σ. 15-77.

8 Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ., «Ιδεολογικές διαδρομές. Πολιτική, γλώσσα και κοινωνία 1871-1909», στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ.), (2003), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος 5^{ος}. Αθήνα: Τα Νέα, σ. 171-186.

ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής.⁹ Η συντριπτική νίκη του περιθωριοποίησε τα παλαιά κόμματα, ενώ η οργάνωση του Κόμματος των Φιλελευθέρων δεν είχε τίποτα να ζητήσει από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά.¹⁰ Αδιάσπαστο στοιχείο του βενιζελικού εκουγ-χρονισμού ήταν η εθνική ολοκλήρωση.

Οι Φιλελεύθεροι εδραιώθηκαν στην εξουσία μετά τις εκλογές του 1912 και τον θρίαμβο των Βαλκανικών Πολέμων, διατηρώντας την ισχύ τους έως το 1915. Η αντιπολίτευση, σχεδόν ανύπαρκτη στην αρχή, διαχωρίζοντας και αυτή τη θέση της από τον παλαιοκομματισμό, άρχισε σταδιακά να συγκεντρώνει διαρροές και να διεκδικεί και αυτή μια θέση ως νέο κόμμα στο πολιτικό σκηνικό. Οι πολιτικές και κοινωνικές διαιρέσεις που είχαν διαφανεί νωρίτερα και είχαν καλυφθεί από τη χαρισματική προσωπικότητα του Βενιζέλου δεν άργησαν να έρθουν στην επιφάνεια. Το μείζον ζήτημα της συμμετοχής της Ελλάδας στο Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα είναι ο καταλύτης. Ο Εθνικός Διχασμός λοιπόν που επακολούθησε δεν ήταν παρά η αποκάλυψη του πολύ βαθύτερου ρήγματος της ελληνικής κοινωνίας.¹¹ Σε αυτή τη βίαιη αντιπαράθεση η Ευρώπη θα είναι για άλλη μία φορά το μεγάλο διακύβευμα. Το καινούργιο στοιχείο αυτή τη φορά θα είναι ο διχασμός της ίδιας της Ευρώπης.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, την ενσωμάτωση των νέων εδαφών και την εδραίωση του Ελευθερίου Βενιζέλου, θα επαναπροσδιοριστεί η σχέση των Ελλήνων με την Ευρώπη. Το συντηρητικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας διακατέχεται και πάλι από τον φόβο του μοντερνισμού και της Δύσης. Ήδη από τις παραμονές του Μεγάλου Πολέμου διατυπώνονται απόψεις από Έλληνες διανοούμενους ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός περιέχει ιδέες «αντιθρησκευτικές», «αντεθνικές» και «αναρχικές».¹² Σε αυτή την περίπτωση αυτό που απορρίπτεται στην ουσία είναι ένα συγκεκριμένο ευρωπαϊκό πρότυπο που είναι η δημοκρατική Γαλλία και φυσικά η Γαλλική Επανάσταση. Η απόρριψη αυτή είχε ήδη αρχίσει από συντηρητικούς κύκλους στην ίδια τη Γαλλία όπου «εξέχοντες στοχαστές» όπως ο Μωρίς Μπαρές, ο Ερνέστ Ρενάν και Ιππόλυτος Ταιν, υποστήριζαν ότι η μεγάλη ήττα της Γαλλίας στον γαλλοπρωσικό πόλεμο του 1870 ήταν επακόλουθο «της νοοτροπίας που κυριάρχησε στη γαλλική κοινωνία μετά τη Γαλλική Επανάσταση».¹³ «Ο σημερινός πολιτισμός της Ευρώπης» έγραφε ο Πέτρος Βλαστός, «βασιζέται στην Αγγλία, στην Ολλάντα, στη Γερμανία και στη Γαλλία – όλοι την τωρινή Γαλλία μα εκείνη που ξεψύχισε το 1789».¹⁴ Ο γνωστός εθνικιστής διανοούμενος εκφράζει σαφώς την προτίμησή του στο Παλαιό Καθεστώς, ενώ παράλληλα ο φίλος του Ίων Δραγούμης θα ισχυριστεί ότι «η εισβολή του φραγκισμού» στην Ελλάδα συνέβαλε στην έκπτωση των κοινωνικών ηθών «με τη μορφή ονομομασίας, ξιπασίας, ξενολατρίας, χρηματισμού, [...] αριβισμού, ασυνειδησίας, αναξιοπρέπειας και δουλοφροσύνης, κάθε λογής παλαιανθρωπιάς ή ελαφρομυαλιάς».¹⁵ Ο δε επανήσιος πολιτικός Κ. Σ.

9 Χατζιωσόφ, Χ., «Εισαγωγή», στο Χατζιωσόφ, Χ. (επιμ.), (x.x.), *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα. τόμος ΑΙ*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 20-33.

10 Hering, G. (2004), *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, τόμος Β΄*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, σ. 780.

11 Χατζιωσόφ, Χ., ό.π., σ. 34

12 Σταυρίδης-Πατρικίου, Ρ. (2007), *Οι φόβοι ενός αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 185.

13 Στο ίδιο, σ. 189.

14 Παρατίθεται στο, Σταυρίδης-Πατρικίου, Ρ., ό.π., σ. 203.

15 *Πολιτική Επιθεώρησης*, 26/11/1916, παρατίθεται στο, Παπαδημητρίου, Δ. (1990), *Ο Τύπος και ο Διχασμός* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ, σ. 283.

Σοκόλνς στο έργο του με τίτλο *Αυτοκρατορία*, που εκδίδεται το 1916, αποδοκιμάζει τη Γαλλική Δημοκρατία, προκρίνοντας την αυτοκρατορία έναντι της «Αρχής των Εθνικοτήτων». Θεωρεί ότι η Γαλλική Επανάσταση καταργώντας το παρελθόν, τη μοναρχία και τη θρησκεία, συνέβαλε στο να καταργηθεί και η έννοια της πατρίδας, όπως αυτή είχε έως τότε διαμορφωθεί.¹⁶ Προβάλλει τις αντιθέσεις Ανατολής και Δύσης, δηλώνοντας την προτίμησή του στον «αλτρουισμόν και την αγαθότητα» της Ανατολής έναντι του εγωισμού και της σκληρότητας της Δύσης. Το δυτικό αυτοκρατορικό πρότυπο, ο «Ρωμαϊσμός», εξηγεί, έχει ως κύριο χαρακτηριστικό του την απολυταρχία. Αντίθετα, ο «Ανατολισμός της Αυτοκρατορίας» χαρακτηρίζεται από πνεύμα αδελφότητας: οι μεν κατακτούν, συγχωνεύουν και αφομοιώνουν, οι δε συμφιλιώνουν και αδελφώνουν.¹⁷ Όσο για τους Γερμανούς, υποστηρίζει ότι εκπροσωπούν «σήμερον το τέλειον και το ιδεώδες εις πάντα, έχουσιν ενωτικόν δεσμόν ανάλογον με ημάς, το Γερμανικόν πνεύμα».¹⁸

Αν όμως κάποια κείμενα μιας μερίδας της πνευματικής ελίτ ερωτοτροπούν ανοιχτά με το γερμανικό μοντέλο, η βενιζελική πλευρά εξιδανικεύοντας τα δημοκρατικά καθεστώτα της δυτικής Ευρώπης και υιοθετώντας τις απόψεις που επικρατούσαν στις χώρες της Entente, θα αναπαράγει από την έναρξη κιόλας του Πολέμου, το στερεότυπο των αυταρχικών Κεντρικών Αυτοκρατοριών, οι οποίες επιδίωκαν να επιβάλουν τα τυραννικά καθεστώτα τους στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Στον βενιζελικό Τύπο η Γερμανία διαφοροποιείται από την Ευρώπη. Η μάλλον, η Γερμανία δεν είναι Ευρώπη. Η Γερμανία είναι μία «άλλη φυλή» που περιφρονεί τον «πολιτισμόν της ελληνολατινικής φυλής».¹⁹ Δίπλα στα άρθρα με πολιτικές αναλύσεις και ανταποκρίσεις από το μέτωπο του Πολέμου ή συχνά μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κυριαρχεί «η μανιχαϊστική ερμηνεία περί της διαμάχης των δυνάμεων της ηθικής, της ελευθερίας και της προόδου, με τον δεσποτισμό, τη βαρβαρότητα και τη στρατοκρατία».²⁰ Ξεκινώντας από τις βαρβαρικές επιδρομές που εξαφάνισαν για χίλια χρόνια τον πολιτισμό, οι κατηγορίες εναντίον της Γερμανίας επικεντρώνονται στην τυραννική πρωσική στρατοκρατία. Ο καθοριστικός ρόλος του μεσαιωνικού παρελθόντος για τη διαμόρφωση της σύγχρονης Γερμανίας και οι τευτονικές καταβολές του γερμανικού λαού, που κυριαρχούν στην επιχειρηματολογία των χωρών της Entente εναντίον της Γερμανίας, υιοθετούνται από τον βενιζελικό Τύπο. «Ευρισκόμεθα εν μέσω μιας καταστροφής η οποία απειλεί ολόκληρην την ανθρωπίνην φυλήν» γράφει η *Εστία* το Μάρτιο του 1916.²¹

Η σύγκρουση ερμηνεύεται κυρίως ως πολιτισμική· υπογραμμίζεται ότι πρόκειται για έναν πόλεμο ανάμεσα στο «φως» και το «σκότος», ενώ συγκρίνεται η «κτινώδης βία» που χαρακτηρίζει τον γερμανικό «μεσαιωνισμό», με τον «ηθικόν θησαυρόν του Νεολατινικού πολιτισμού».²² «Από το εν μέρος ορθούται απηνής και βίαιος ο δεσπο-

16 Σοκόλνς, Κ. Σ. (1916), *Αυτοκρατορία*. Αθήνα: Άγκυρα, σ. 29, 71-72· βλέπε επίσης, Σταυρίδης-Πατρικίου, Ρ., ό.π., σ. 203-204.

17 Σοκόλνς, Κ. Σ., ό.π., σ. 109-116.

18 Στο ίδιο, σ. 84.

19 *Εθνική*, 19/6/1916.

20 Δ. Παπαδημητρίου, ό.π., σ. 260.

21 *Εστία*, 2/3/1916.

22 Στο ίδιο.

τισμός, ο μεσαιωνισμός, ο μοναρχισμός. Από το έτερον εγείρονται το φιλελεύθερον πνεύμα, αι νέαι ιδέαι, ο νέος πολιτισμός», γράφει το *Έθνος*, λίγο μετά την έναρξη του πολέμου.²³ Αλλά και ως φυλετική. Ο επανήσιος λόγιος Ιωάννης Ζερβός υποστηρίζει στον *Εβλεύθερο Τύπο* ότι οι Γερμανοί ως απόγονοι των Τευτόνων χαρακτηρίζονται από φιλοπόλεμη ορμή και μυστικοπαθή θεοκρατική διάθεση, την οποία προσαρμόζουν στον μοναρχισμό, ενώ αντιθέτως οι Γάλλοι, διακατέχονται από «δημοκρατικό πνεύμα ισοπολιτείας» επειδή έχουν λατινικό αίμα. «Τέλος στην αυτοθυσία του Γάλλου για τα ανώτερα ιδανικά, αντιπαραθέτει την αντίληψη του Τεύτονα, ότι ο ηρωισμός είναι “η συντριβή του ασθενεστέρου”, η επιβολή της βίας του ισχυρότερου».²⁴ Η Γερμανία θεωρείται ως «αιωνία απειλή καθ’ όλου του κόσμου. Κατά πάντων των εμψύχων και των αψύχων της γης» και πρέπει να συντριβεί, γράφει σε πρωτοσέλιδο άρθρο του ο *Αστήρ*, «πρέπει να κατακοματιασθή το μαιφόνον όπλον» με το οποίο, υπογραμμίζει, «δεν θα παύση να απειλή την Ανθρωπότητα». Ο «γερμανισμός» μάλιστα θεωρείται χειρότερος εχθρός από τον «σλαυισμόν».²⁵

Σε σειρά άρθρων του στην ίδια εφημερίδα,²⁶ ο βουλευτής Μυτιλήνης Χρήστος Βασιλακάκης, κρούει τον κώδωνα για τους κινδύνους του «πανγερμανισμού». Θεωρώντας τους Χοεντζόλερν και τους Αψβούργους μιλιταριστές και φεουδάρχες «εξ ανατροφής και παραδόσεων ολοκλήρων αιώνων», τους κατηγορεί ότι απέκτησαν την «μεγίστην ισχύν» τους αρπάζοντας ξένες κτήσεις και εκγερμανίζοντας ξένους λαούς.²⁷ Ότι η Πρωσία προσπάθησε να «εκριζώση το πολωνικόν έθνος» και να συντριψει τη Γαλλία, υπενθυμίζοντας παράλληλα ότι ο «πολύς» Μόλτικε πριν γίνει αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, είχε υπηρετήσει στον οθωμανικό στρατό εναντίον της προστάτιδας της Ελλάδας Ρωσίας. Υποστηρίζει ότι ο Βίσμαρκ, παρά τις περί του αντιθέτου δηλώσεις του - «Ολόκληρος η Βαλκανική δεν αξίζει τα οστά ενός Πομερανού στρατιώτου» - ενδιαφερόταν να κατακτήσει τα Βαλκάνια,²⁸ ότι την ίδια πολιτική εξακολούθησε να έχει η Γερμανία και αργότερα. Οι επαναστάσεις όμως των βαλκανικών λαών, με αποκορύφωμα τους Βαλκανικούς Πολέμους, της χάλασαν τα σχέδια.²⁹ Ο δε Γουλιέλμος Β΄, θέλοντας να μιμηθεί το σταυροφορικό τάγμα των Τευτόνων επιδίωκε, από τότε που ανέβηκε στο θρόνο, να κατακτήσει την Ανατολή.³⁰ Παράλληλα είχε, και εξακολουθεί να έχει, σχέδιο εκγερμανισμού των Βαλκανίων με τη μεταφορά εκατομμυρίων Τευτόνων στην «σπουδαιότατην» αυτήν χερσόνησο.³¹ Ισχυρίζεται ότι ο πανγερμανισμός έρχεται «ως κατακτητής μιλιταρισμός δια της επιβολής του δικαίου του ισχυροτέρου», για να εξαφανίσει ως «οδοστρωτήρ» «τας εις τον δρόμον του εθνότητος». Αλλά όπως και στο Ναυαρίνο, έτσι και τώρα η θεία πρόνοια προσφέρει στο ελληνικό έθνος «την

23 *Έθνος*, 2/8/1914.

24 Παπαδημητρίου, Λ., ό.π., σ. 261.

25 *Αστήρ*, 14/5/1916.

26 Τα άρθρα με τίτλο «Η γερμανική πολιτική. Ιστορική μελέτη» δημοσιεύονται στην εφημερίδα *Αστήρ*, από 12/5-1/6/1916. Έως τις 25/5 δημοσιεύονται καθημερινά, ενώ τα τρία τελευταία, από τις 30/5 - 1/6/1916.

27 *Αστήρ*, 12/5/1916.

28 *Αστήρ*, 13/5/1916.

29 *Αστήρ*, 16/5/1916.

30 *Αστήρ*, 14/5/1916.

31 *Αστήρ*, 18/5/1916.

βοήθειαν συννηνωμένων κολοσσών, αυτών εκείνων οι οποίοι ανεγνωρίσθησαν προστάται του από ενός ήδη αιώνας».³² Χαρακτηρίζει τον Θεοτόκν ως «μύωπα» πολιτικό ο οποίος, «παθών εκ ψυχώσεως φιλογερμανικής» έγινε όργανο του Κάιζερ. Ευτυχώς όμως η αλλαγή του 1909 σηματοδότησε τη στροφή της ελληνικής πολιτικής εναντίον της Γερμανίας.³³

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο στην αρθρογραφία του βενιζελικού τύπου είναι η προώθηση φιλελεύθερων - συντηρητικών απόψεων για τον πόλεμο, που επικρατούσαν την ίδια εποχή και στην Ευρώπη. Η *Εστία* χαρακτηρίζει αυτή τη σύγκρουση ως «μέγιστον δια την ανθρωπότητα ευεργέτημα, διότι [...] ανοίγει μεγαλύτερα στάδια εις [...] τους αγωνιστάς [...] της παγκοσμίου προκοπής και προόδου». Ισχυρίζεται ότι αυτός ο πόλεμος «θα θεραπεύσει τους λαούς πάσχοντας ήδη ικανώς εκ των σοσιαλιστικοαναρχικών παρακρουσμάτων», και το σημαντικότερο, θα επιφέρει πλήγμα στον φιλειρηνισμό, καθιστώντας τον «περισσότερον παρά πριν χίμαιρα, περισσότερον παρά πριν σύμπτωμα ολέθριον δια την ζωήν και το μέλλον εκάστου έθνους».³⁴ Φαίνεται πως, έστω και μειοψηφική, η φιλειρηνική θέση της Δευτέρας Διεθνούς συνιστούσε, όπως άλλωστε και ο ίδιος ο σοσιαλισμός, απειλή και για τους έλληνες Φιλελευθέρους. Μέσα σε αυτό περίπου το πλαίσιο θα μπορούσε να ερμηνευθεί και το σχόλιο του *Έθνους* για τη στάση των γάλλων σοσιαλιστών. Παρερμηνεύοντας τις θέσεις του Ζαν Ζωρές για τον πόλεμο, προσπαθεί, μόλις λίγες ημέρες μετά τη δολοφονία του, να δώσει μία εντελώς διαφορετική εικόνα του γάλλου σοσιαλιστή ηγέτη. Προβάλλοντας το ενθουσιώδες κλίμα που επικρατούσε στον γαλλικό λαό, η πλειοψηφία του οποίου θεώρησε τον επερχόμενο πόλεμο ως την ιδανική ευκαιρία για να πάρει τη ρεβάνς του 1870, η εφημερίδα απομονώνει απόσπασμα από λόγο του Ζωρές που αναφέρεται στην αγάπη για την πατρίδα, με το εξής σχόλιο: «όποιος μιλεί έτσι δια την πατρίδα του γνωρίζει εν ανάγκη και να πεθάνη δι' αυτήν».³⁵ Ωστόσο, δεν πρόκειται για πρωτοτυπία και παραποίηση μόνον της ελληνικής εφημερίδας. Το *Έθνος* φαίνεται πως μεταφέρει το κλίμα που θέλησε να διαμορφώσει ο ίδιος ο γαλλικός Τύπος μετά τη δολοφονία του Ζωρές· μπροστά στο ενδεχόμενο αναταραχών, οι γαλλικές εφημερίδες επέλεξαν να τονίσουν και να εξυμνήσουν το γεγονός ότι ο Ζωρές πριν πεθάνει είχε εγκρίνει τα προληπτικά μέτρα που θα έπαιρνε η κυβέρνηση εν όψει σοβαρών εξελίξεων. Διαβάζοντας τον γαλλικό Τύπο εκείνων των ημερών, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι η φωνή του Ζωρές δεν είχε ποτέ υψωθεί παρά για να ενθαρρύνει την εθνικιστική πολιτική της Γαλλίας. Ο θάνατός του χρησιμοποιήθηκε από το σύνολο σχεδόν των γαλλικών εφημερίδων ως σύμβολο πίστης προς την κυβέρνηση.³⁶ αυτό ακριβώς κάνει και το *Έθνος*. Η στάση των ευρωπαίων σοσιαλιστών δεν απασχόλησε για πολύ τις βενιζελικές εφημερίδες, πολλώ μάλλον που στη συνέχεια σοσιαλιστές όπως ο Γιαννιός και ο Σκληρός εντάχθηκαν στο πλευρό του Βενιζέλου.

Όλα τα βενιζελικά έντυπα συμφωνούν για την ανάγκη να συμμετάσχει η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Entente. «Θα ταχθώμεν εις το πλευρόν των πολιτισμένων

32 *Αστήρ*, 31/5/1916.

33 *Αστήρ*, 15/5/1916.

34 *Εστία*, 11/11/1914.

35 *Έθνος*, 4/8/1914.

36 Βλέπε, Μαρτέν ντυ Γκαρ, Ρ. (2001), *Οι Τιμώ, τόμος 2*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 539-540.

κρατών [...] δια να πατάξωμεν τον δεσποτισμόν ολίγων ανθρώπων», γράφει η εφημερίδα *Αστήρ*, λίγο μετά την έναρξη του πολέμου.³⁷ Η Γερμανία ήταν πάντοτε «ωμός φιλοτουρκική», υποστηρίζει το *Έθνος*, και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, αφού βασιζείται στη βία, στην επιβολή «του άκρατου μοναρχισμού» και στην «επαναφοράν των μεσαιωνικών αντιλήψεων».³⁸ Ισχυρίζεται ότι η Ελλάδα πρέπει να πρωταγωνιστήσει στις νέες ευρωπαϊκές εξελίξεις και παρά το ότι δηλώνει ουδέτερη «συνετάχθη [ήδη] με την Συνεννόησιν».³⁹ Στις αρχές του 1916 ο *Αστήρ* διαμαρτύρεται μεν κατά των Αγγλογάλλων, οι οποίοι «δια μεν της μιας χειρός μας δίδουν τα ψυχία της αιτουμένης ευτελώς ελεημοσύνης, δια δε της άλλης μας ραπίζουν ανηλεώς», συμφωνεί όμως με τον Βενιζέλο ότι «είναι φρικτόν και αποτρόπαιον και εμπνέει αληθώς απελπισίαν το θέαμα της Ελλάδος παραδιδομένης ως σφάγιον εις το βωμόν του Παγγερμανικού απαισίου Μολώχ».⁴⁰ Υπερασπίζεται τις Δυνάμεις της Entente απέναντι στις επιθέσεις των αντιβενιζελικών, υποστηρίζοντας ότι αυτές όχι μόνο βοήθησαν καθοριστικά στη δημιουργία του ελληνικού κράτους, αλλά το στήριξαν και το προστατεύσαν από «κακοτοπιές» όλο τον 19 αιώνα· προβάλλει ως θετική ακόμα και την παρέμβασή τους στον Κριμαϊκό Πόλεμο, αλλά και στον πόλεμο του 1897. Θεωρεί ότι η προσάρτηση της Θεσσαλίας, η ηγεμονία της Σάμου και βέβαια η προσάρτηση των Επτανήσων, ήταν αποκλειστικά δικό τους έργο. Πάνω απ' όλα όμως η Ελλάδα τους οφείλει την οικονομική της στήριξη. Αντίθετα η Γερμανία χωρίς να έχει κάνει τίποτα για την Ελλάδα, θέλει τώρα τους Έλληνες μόνο «σκλάβους», «όργανα» και «θύματά της».⁴¹

Μεταξύ των Δυνάμεων της Entente, η Γαλλία είναι αυτή που κερδίζει την εκτίμησή και τον θαυμασμό των περισσότερων βενιζελικών εφημερίδων, και όχι μόνο. Αντιμετωπίζεται με σεβασμό ως «υπερασπιστής των ανθρωπιστικών ιδεών», «πρόδρομος πάσης προόδου» και «προασπιστής της ελευθερίας των λαών».⁴² Τονίζονται οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ του ελληνικού και του γαλλικού λαού, οι οποίοι δεν οφείλονται μόνον στην προσφορά της Γαλλίας στην Ελληνική Επανάσταση και στο φιλελληνικό πνεύμα που διέπνεε και εξακολουθούσε να διαπνέει τη γαλλική πολιτική, αλλά κυρίως στο γεγονός ότι η Γαλλία κατάφερε με αγώνες να «κυρώση» και να «στερεώση» στον σύγχρονο πολιτισμό το «ελεύθερον πολιτικόν ιδεώδες των ανθρώπων» που ήταν το κατεξοχήν δημιουργήμα των Ελλήνων, αποδεικνύοντας ότι είναι «γνησία θυγάτηρ της αρχαίας Ελλάδος».⁴³ Στο ίδιο πνεύμα για τη Γαλλία και τον γαλλικό πολιτισμό κινούνται, στην αρχή τουλάχιστον του πολέμου, και αντιβενιζελικές εφημερίδες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η εφημερίδα *Εμπρός*. Ο γαλλικός πολιτισμός είναι ο «Μέγας Πολιτισμός της Ανεξαρτησίας και της Αδελφωσύνης των λαών», γράφει η εφημερίδα σε πρωτοσέλιδο άρθρο της με τίτλο: «Ο Γαλλικός Πολιτισμός και αι ελληνικά συμπάθειαι». Ο ελληνικός και ο λατινογαλλικός πολιτισμός, αναφέρει, είναι οι μόνοι που ήκμασαν «ιστορικάς και εξακολουθητικώς επί μίαν σειράν αιώνων» και η Γαλλία, προτού η Ελλάδα «αναδυθής από τα πλήγματά της», ανέλαβε να μεταδώσει τον πολιτισμό που

37 *Αστήρ*, 19/8/1914.

38 *Έθνος*, 2/8/1914.

39 *Έθνος*, 3/8/1914.

40 *Αστήρ*, 1/1/1916.

41 *Αστήρ*, 8/6/1916.

42 *Έθνος*, 27/7/1914.

43 *Αστήρ*, 5/1/1916.

«εχρησίμευσε ως κοινή τροφή των».⁴⁴ Παράλληλα ανακοινώνει με ενθουσιασμό τις πρώτες νίκες του γαλλικού στρατού. Επöseει τον κίνδυνο της συντριβής της Γαλλίας και της Αγγλίας από τη Γερμανία, καθώς επίσης και των μικρών κρατών, επισημαίνοντας ότι όπως η Γερμανία καταπατεί σήμερα τα μικρά κράτη «ως έντομα», έτσι και μεθαύριο θα τα διαγράψει ως περιττά από τον χάρτη της Ευρώπης.⁴⁵

Επιστρατεύεται ακόμη και ο αμφιλεγόμενος ρομαντικός ποιητής Αχιλλέας Παράσχος προκειμένου να ευαισθητοποιηθεί η κοινή γνώμη υπέρ της Γαλλίας,⁴⁶ ενώ εξαιρείται ο ηρωισμός των Γάλλων στα πεδία των μαχών. «Αποκαλυφθείτε προ του γαλλικού ηρωισμού, [...] η Γαλλία, η αιωνία Γαλλία με το υπερευγενές και φίλαλλον πνεύμα της - εις το οποίον οφείλει τόσα η χώρα αυτή - [...] κρατεί ατρόμητον το στήθος εις το Βερντέν και δεν εννοεί να κάμψει το γόνυ», γράφει ο *Αστίρ*,⁴⁷ ενώ ο *Χρόνος*, μολονότι αντιβενιζελική εφημερίδα, δηλώνει σε πρωτοσέλιδο άρθρο του: «Τους θαυμάζομεν». [...] «Οι Άγγλοι», γράφει, «μάχονται υπέρ του ιδίου αυτών εμπορίου, υπέρ της ιδίας αυτών βιομηχανίας. [...] Οι Γερμανοί μάχονται υπέρ της οικονομικής αυτών επικρατήσεως [...] μόνον ο γαλλικός λαός διεξάγει έναν αφιλοκερδή πόλεμον μαχόμενος δια τους αδελφούς του της Αλσατίας και της Λωρραίνης».⁴⁸

Οι απόψεις της *Πατρίδος*, της κατεξοχήν βενιζελικής εφημερίδας, κομματικού οργάνου του Κόμματος των Φιλελευθέρων, σχεδόν ταυτίζονται με αυτές των άλλων βενιζελικών εφημερίδων. Υιοθετούνται τα ίδια επιχειρήματα εναντίον της Γερμανίας για την πάλιν ανάμεσα στον πολιτισμό και τη μεσαιωνική βαρβαρότητα. Η Γαλλία θεωρείται και από την *Πατρίδα* ως η κατεξοχήν δύναμη της ελευθερίας και του πολιτισμού, η οποία καλείται και πάλι να βαδίσει με τα «γυμνά της πόδια εις λίμνην αίματος δια να διεκδικήση [...] την αμφοβητηθείσαν ελευθερίαν του κόσμου».⁴⁹ Η συνείδηση του ελληνικού έθνους, υποστηρίζει, επιβάλλει να ταχθούν οι Έλληνες με την πλευρά του πολιτισμού. Η ταύτιση των συμφερόντων της Ελλάδας με την Entente αποτελεί κεντρικό σημείο στην επιχειρηματολογία της εφημερίδας. Πλέκει το εγκώμιο και της Αγγλίας, την οποία θεωρεί «προστάτιδα της ελευθερίας των μικρών κρατών και των αδυνάτων», στην οποία η Ελλάδα οφείλει τα πάντα: «Η σημαία της υπερτέρας ηθικής υψώθηκε ιδιαιτέρως δι' ημάς του Έλληνας εις το Ναυαρίνον, [...] εχαρέτισε το προς την Ελλάδα δώρον της Επανήσου [...] ανεμίσθη με ανυπόκριτον χαράν από τας χείρας του Γλάδστωνος δια να μας δώση την Θεσσαλίαν και είναι το ίδιο αγρόν σύμβολον που μας εοτήριξεν οικονομικώς μετά το 97».⁵⁰ Για να τονίσει μάλιστα τα κοινά σημεία ανάμεσα στην Ελλάδα και τη Γαλλία, αλλά και να δείξει τον ενθουσιασμό της για τις πρώτες νίκες της Γαλλίας, σε κύριο άρθρο της συγκρίνει τον Ζόφφρ με τον Κολοκοτρώνη, παραλληλίζοντας τους επιτυχείς ελιγμούς του γάλλου στρατάρχη στην πρώτη μάχη του Μάρνη, με τα Δερβενάκια.⁵¹ Ανυκρούοντας τις κατηγορίες των αντιπάλων,

44 *Εμπρός*, 21/10/1914.

45 *Εμπρός*, 6/8/1914.

46 Στην βενιζελική εφημερίδα *Καιροί*, δημοσιεύεται σε δύο συνέχειες το ποίημα του Αχιλλέα Παράσχου, με τίτλο «*Εις την Γαββίαν*», που είχε γραφεί το 1886, *Καιροί*, 24 και 25/8/1914.

47 *Αστίρ*, 12/5/1916.

48 *Χρόνος*, 18/2/1916.

49 *Πατρίς*, 3/9/1914.

50 *Πατρίς*, 5/9/1914.

51 *Πατρίς*, 6/9/1914.

υποστηρίζει ότι οι χώρες της Entente όχι μόνο δεν θέλησαν να καταστήσουν την Ελλάδα υποχείριο τους, αλλά υπηρέτησαν τα ελληνικά συμφέροντα. Κατά συνέπειαν η Ελλάδα θα ταχθεί με την πλευρά αυτών που «ίδρυσαν το ελληνικό βασίλειον [αυτών] των οποίων το αίμα είναι θερμόν ακόμη επί του ελληνικού εδάφους».⁵² Αντιθέτως μάλιστα, ισχυρίζεται η *Πατρίς*, υποχείριο των συμμάχων τους θέλουν να καταστήσουν την Ελλάδα οι αντίπαλοι του Βενιζέλου, που συμμάχησαν με την Γερμανία και την Αυστρία, «τους προαιωνίους εχθρούς του Γένους» τους «στραγγαλιστάς του Ρήγα Φεραίου», για να καταλήξει στο πολιτικό επιχείρημα ότι «δεν εκουβαλήσαμε ημείς τους Αγγλογάλλους εις την Θεσσαλονίκην, εκουβαλήσατε εσείς τους εχθρούς μας εις την Μακεδονίαν».⁵³ Κατηγορεί τους αντιβενιζελικούς ότι συμμάχησαν με τη Γερμανία, η οποία εκτός των άλλων «μας αποκαλούσε ληστές όταν εμαχόμεθα υπέρ της Κρήτης», με αυτούς που στο Συνέδριο του Βερολίνου ήταν οι «δικηγόροι της Τουρκίας» και που οδήγησαν τους Τούρκους στη Θεσσαλία το 1897.⁵⁴

Από την πλευρά του ο αντιβενιζελικός Τύπος, τουλάχιστον τον πρώτο χρόνο του Πολέμου, και πριν τη συμμετοχή της Βουλγαρίας σε αυτόν, δεν υποστηρίζει ανοιχτά τη Γερμανία, με εξαίρεση ίσως την γερμανόφιλη *Ακρόπολη*, η οποία από την έναρξη κιάλας του πολέμου δηλώνει τον θαυμασμό και τον σεβασμό της προς τη Γερμανία, αυτό το «αριστούργημα πολιτειακού οικοδομήματος [...] την κορωνίδα του ευρωπαϊκού πολιτισμού», αντιπαραβάλλοντας σε αυτό το «ιδεώδες», τις «μπουρμπουλήθρες περί ελευθεριών και θεσμών εις ας αρκούμεθα πολλοί άλλοι εις τον κόσμον αυτόν σπόμενοι εν τη στασιμότητι».⁵⁵ Η Γερμανία ωστόσο στην πρώτη φάση του Πολέμου υποστηρίζεται έμμεσα με την υπόμνηση της ολαβικής απειλής: «Ο μέγας της Ελλάδος και του Ελληνισμού κίνδυνος απορρέει εκ του Πανσλαυϊσμού, κατά του οποίου ουδείς σήμερον αγωνίζεται, πλην μόνως της Γερμανίας», γράφει το *Σκριπ*.⁵⁶ Προβάλλοντας ως επωφελέστερη στάση την ουδετερότητα, οι αντιβενιζελικές εφημερίδες συνιστούσαν στους Έλληνες να συνειδητοποιήσουν τον βουλγαρικό κίνδυνο και να συνταχθούν με τη δύναμη εκείνη που όλα έδειχναν ότι θα τον καταπολεμούσε· είναι γεγονός ότι εκείνη την περίοδο η Entente έκανε ό,τι μπορούσε για να κερδίσει τη Βουλγαρία ως σύμμαχο. Όμως η έξοδος της Βουλγαρίας στον πόλεμο με την πλευρά των Κεντρικών Δυνάμεων, δημιούργησε την ανάγκη προσαρμογής των επιχειρημάτων στη νέα πραγματικότητα. Το επιχείρημα που χρησιμοποιείται γι' αυτή τη μεταστροφή είναι ότι υπεύθυνη για την αλλαγή της γερμανικής πολιτικής είναι η Entente, και περισσότερο η Αγγλία, η οποία θέλησε να σχηματίσει μέτωπο στη Βαλκανική υπονομεύοντας την ουδετερότητά της, αναγκάζοντας έτσι τη Γερμανία να επέλθει.⁵⁷

Μετά το 1915 η φιλοβασιλική πλευρά αποδεσμεύεται πλήρως από το αφήγημα της προστασίας των Δυτικών Δυνάμεων. Το ιστορικό παρελθόν και η στάση των «Προστάτιδων Δυνάμεων» απέναντι στην Ελλάδα, χρησιμοποιήθηκαν από την αντιβενιζελική παράταξη με εντελώς διαφορετικό τρόπο απ' ότι στον βενιζελικό Τύπο. Η διαφορετική ανάγνωση της ευρωπαϊκής πολιτικής στην Ελλάδα επικεντρώνεται στη βιαιότητα

52 *Πατρίς*, 31/10/1915.

53 *Πατρίς*, 20/11/1915.

54 *Πατρίς*, 31/10/1915.

55 *Ακρόπολη*, 13/8/1914.

56 *Σκριπ*, 17/8/1914.

57 *Ασπράκη*, 2/10/1915.

απέναντι στον Όθωνα, με αιχμή την κατοχή του Πειραιά στα Παρκερικά και τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Ο αντίλογος απέναντι στη θέση των βενιζελικών για τον καθοριστικό ρόλο της Ευρώπης στη δημιουργία και τη στήριξη του ελληνικού κράτους, η οποία χαρακτηρίζεται από την εφημερίδα *Ασπρατί* ως «φιλανθρωπία των Προστατών», που δόθεν μας χάρισαν «την ύπαρξιν δια των θυσιών που έκαναν το Εικοσιένα», είναι ότι την ελευθερία τους κέρδισαν μόνοι τους οι Έλληνες με τους δικούς τους αγώνες, ότι η συμπάθεια των ξένων λαών κερδήθηκε «δια των υπερανθρώπων μεγαλουργημάτων της Εθνικής ψυχής». Οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις μάλιστα έμειναν αδιάφορες μπροστά στην τουρκική βαρβαρότητα κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και για το Ναβαρίνο, με τον τόσο βαρύ συμβολισμό, έρχεται στην επιφάνεια η εκδοχή του τυχαίου πυροβολισμού που προκάλεσε «την μνήν των Ευρωπαίων στολάρχων».⁵⁸ Μετά τα Νοεμβριανά, η πολιτική της Entente χαρακτηρίζεται ως «ύβρις» προς την Ελλάδα και οι Αγγλογάλλοι ως «σφαγιαστές των ελευθεριών των μικρών λαών» και αυτόκλητοι «ψευδοπροστάται».⁵⁹ Αποδεικνυόταν λοιπόν ότι οι αρχές για τις οποίες αγωνιζόταν η Entente ήταν καθαρή υποκρισία επειδή με πρόσχημα το σύνθημα «ισότης- ελευθερία-αδελφότης» προσπάθησε να εξοντώσει τους βασιλόφρονες με μοναδικό στόχο να επιβάλει τα συμφέρόντά της.⁶⁰

Μολονότι λοιπόν η Γαλλία, ως κατεξοχήν φίλη της Ελλάδας και υπερασπιστής των μικρών λαών και της ελευθερίας του πνεύματος, στην αρχή του Πολέμου συγκέντρωσε τη συμπάθεια και της αντιβενιζελικής πλευράς, μετά το 1915 κατηγορείται ότι καταπάτησε αυτές ακριβώς τις αρχές της. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο γνωστός αντιβενιζελικός δημοσιογράφος Μιχαήλ Σακελλαρίου θα επιχειρήσει να ανακαλέσει στη μνήμη των Ελλήνων την «κατάρτα των Λατίνων», παραλληλίζοντας τη συμπεριφορά των Γάλλων κατά τη διάρκεια του Δικασμού με την προηγούμενη γαλλική «τυραννική» συμπεριφορά τους προς την Ελλάδα: «Οι Σταυροφόροι, οι Φραγκοκράται, οι Βενετσάνοι, επανέρχονται εις την μνήμην των Ελλήνων απαισιώτεροι δια των σημερινών Γάλλων. Είναι άξιοι απόγονοι των προγόνων των».⁶¹ Πραγματικά προστάτιδα των ελληνικών συμφερόντων είναι η Γερμανία, σύμφωνα με την *Ακρόπολην*, η οποία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, από την αρχή του πολέμου δείχνει ξεκάθαρα τη συμπάθειά της προς την «κραταιά» αυτή δύναμη: «Δεν έχομεν να ενθυμηθώμεν κακά από αυτή την μεγάλην χώραν», αναφέρει, από την οποία ποτέ δεν είχαμε ζητήσει τη βοήθειά της, όταν όμως χρειάστηκε, η επέμβασή της ήταν «σθεναρά, ουσιαστική, αποτελεσματική» και έσωσε την Ελλάδα «από πάσης απόψεως».⁶² Εννοεί προφανώς την προσωπική παρέμβαση του Κάιζερ για την προσάρτηση της Καβάλας στο ελληνικό κράτος στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου.

Πέρα όμως από αυτές τις σχετικά ανώδυνες κατηγορίες και διαπιστώσεις, η αντιβενιζελική πλευρά μέσα από τις εφημερίδες της θα προσπαθήσει να καλλιεργήσει το μύθο της ξένης συνωμοσίας με στόχο να ανοίξει το δρόμο στον Κωνσταντίνο ως μοναδικό σωτήρα του έθνους. Οι δυτικοευρωπαϊκές Δυνάμεις θα κατηγορηθούν ως οι κατε-

58 *Ασπρατί*, 7/5/1916.

59 *Εκρη*, 22/12/1916.

60 Παπαδημητρίου, Δ., ό.π., σ. 277.

61 Στο ίδιο, σ. 278· *Ασπρατί*, 22/4/1916.

62 *Ακρόπολις*, 13/8/1914.

ξοχήν συνωμότες του Βενιζέλου, όχι τόσο για τη στάση τους στον πόλεμο, αλλά κυρίως για την ιδεολογική τους συγγένεια με τον βενιζελισμό. Κατηγορούνται ότι εισέδυσαν στον ελληνικό οργανισμό όπως ο «όφης» και τον μόλυναν. Τα «γλοιώδη» αυτά «ερεπτά», προκάλεσαν κοινωνικό εκφυλισμό και τη διαφθορά των ηθικών αξιών». ⁶³

Στις βαθύτατες κοινωνικές και πολιτικές διαιρέσεις που ήρθαν στην επιφάνεια με τον Εθνικό Διχασμό, αναμφίβολα η Ευρώπη έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο. Ως σύμβολο του Διαφωτισμού, η Ευρώπη, όπως έχει επισημάνει Ρένα Πατρικίου, χρησιμοποιήθηκε ως «φόβητρο» προκειμένου να απορριφθεί η φιλελεύθερη δημοκρατία που, σύμφωνα με τους συντηρητικούς, «ευθυνόταν για τις εθνικές καταστροφές, αλλά και ο σοσιαλιστικός διεθνισμός που θα μπορούσε να τις επιφέρει». ⁶⁴ Ως φόβητρο, όμως, χρησιμοποιήθηκαν από την πλευρά της Entente και των βενιζελικών και οι «βάρβαρες» Κεντρικές Δυνάμεις που, όπως ισχυρίζονταν, απειλούσαν τον πολιτισμό, τη δημοκρατία και τις πανανθρώπινες αξίες.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, όπως φάνηκε μέσα από το παράδειγμα του Εθνικού Διχασμού, οι συνδηλώσεις του ερωτήματος Ανατολή ή Δύσις που διατυπώθηκε ως το μείζον δίλημμα στο νεοσύστατο κράτος, καθόρισε την ελληνική πολιτική και ιδεολογία έως και τον 20^ο αιώνα. Ενδεχομένως και τις αρχές του 21^{ου}.

63 Παπαδημητρίου, Δ., ό.π., σ. 279-280.

64 Σταυρίδη - Πατρικίου, Ρ., ό.π., σ. 191.

Σύνδεσμος
Φιλολόγων
Αργολίδας

ΔΗΜΟΣ
**Άργους
Μυκηνών**

ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΑΡΓΟΥΣ-ΜΥΚΗΝΩΝ

1915 2015

100 χρόνια από τον
Εθνικό Διχασμό

*Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις
των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις*

πρακτικά διημερίδας 7-8 Νοεμβρίου 2015

Άργος 2018